

δέει, κατά την αντίληψή του, τα στοιχεία που συνθέτουν μια συγκεκριμένη ιστορική κοινωνία, ένα κοινωνικό «είδος».

ΣΥΝΑΚΟΛΟΥΘΗ ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΚΑΙ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΤΟΝΙΑΣ

Παρακολούθησαμε την αντίληψη του Ντιρκέμ για την κοινωνία ως μια οργανική ενότητα διαφοροποιημένων λειτουργιών. Είδαμε επίσης ότι χρησιμοποίησε τους όρους *εσωτερικό περιβάλλον* και *εσωτερική σύσταση* της κοινωνίας για να αποδώσει την κοινωνική δομή. Τόσο η έννοια του *εσωτερικού περιβάλλοντος* όσο και αυτή της *εσωτερικής σύστασης* αναφέρονται στα κοινωνικά «είδη», στις ιδιαίτερης μορφολογίας κοινωνίες, που, όπως είπαμε, διέκρινε ο Ντιρκέμ ανάλογα με τον «βαθμό πολυπλοκότητας» που τυχόν τις χαρακτήριζε.

Δεδομένης λοιπόν της «εσωτερικής σύστασης», της δομής μιας συγκεκριμένης κοινωνίας, στο πλαίσιο δηλαδή ενός συγκεκριμένου κοινωνικού «είδους», είναι δυνατόν να παρακολουθήσουμε τις κοινωνικές διαδικασίες που εκεί αναπτύσσονται και να «ανακαλύψουμε» αιτιακές σχέσεις. Τα γεγονότα, τις συνθήκες και τα φαινόμενα που συνυπάρχουν σε μια κοινωνία μπορούμε να τα συνδέσουμε αιτιακά μεταξύ τους, να προσδιορίσουμε ποια συνιστούν αιτίες και ποια αποτελέσματα. Δεν μας είναι όμως δυνατόν να αναγάγουμε φαινόμενα και γεγονότα του εκάστοτε παρόντος, της συγκεκριμένης κοινωνίας, σε παράγοντες ή φαινόμενα και γεγονότα του παρελθόντος, σε μια άλλη δηλαδή προγενέστερη κοινωνία. Το «εσωτερικό περιβάλλον», η δομή της κοινωνίας είναι ταυτόσημη με τις «συνθήκες της συλλογικής ζωής». Άλλωστε, το «εσωτερικό περιβάλλον», ο «τρόπος σύνθεσης των κοινωνικών συνόλων» είναι αποκλειστικός και μοναδικός για κάθε κοινωνικό «είδος», για κάθε συγκεκριμένη κοινωνία. Γράφει ο Ντιρκέμ: «Αν υπάρχουν κοινωνικά είδη, είναι ακριβώς διότι η συλλογική ζωή εξαρτάται πάνω απ' όλα από τις συνυπάρχουσες συνθήκες». ⁵⁰ Αυτό σημαίνει ότι η δομή κάθε κοινωνίας είναι δεδομένη. Δεν είναι συνεπώς δυνατόν να αναγάγουμε αιτιακά, ή ό-πως αλλιώς, τη δομή μιας κοινωνίας στη δομή μιας άλλης, ούτε πάλι να

σχεδιάσουμε ή να προβλέψουμε μια μελλοντική κοινωνική δομή. Αυτό που μπορούμε να παρακολουθήσουμε είναι οι εσωτερικές διαδικασίες της κοινωνικής δομής που είναι δεδομένες, ανακειμενικές και ανεξάρτητες από τις προθέσεις μας. Είμαστε λοιπόν σε θέση να αποδώσουμε αιτιότητα όταν διαπιστώνουμε ότι δύο ή περισσότερα κοινωνικά φαινόμενα-γεγονότα ή κοινωνικές συνθήκες συνυπάρχουν σε περισσότερες από μία περιπτώσεις ή περιστάσεις ή μεταβάλλονται παράλληλα. Τότε διαπιστώνουμε ότι βρισκόμεθα ενώπιον ενός «κανονικού» φαινομένου, δηλαδή ενώπιον ενός «νόμου», όπως θεωρούσε ο Ντιρκέμ. Το ένα φαινόμενο είναι η αιτία, και το άλλο ή τα άλλα το αποτέλεσμα. Με τη μέθοδο αυτή, τη μέθοδο των «συνακόλουθων μεταβολών» («methode des variations concomitantes») ⁵¹, όπως την ονόμασε, ο Ντιρκέμ προσπάθησε να πραγματευθεί προβλήματα με μεγάλες προεκτάσεις, όπως το φαινόμενο της ανάπτυξης του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας στη νεότερη κοινωνία. Τυπική του τρόπου με τον οποίο εφάρμοσε τη μέθοδο αυτή είναι πάντως η περίπτωση του κοινωνικού φαινομένου της «αυτοκτονίας».

Υπό τον όρο *αυτοκτονία* ή εκούσιο θάνατο ο Ντιρκέμ περιέλαβε και τον θάνατο που συμβαίνει ως αποτέλεσμα πράξεων ανδρείας ή αυτοθυσίας. Περιέλαβε επίσης τις περιπτώσεις εθιμικού θανάτου, όπως, για παράδειγμα, την περίπτωση κατά την οποία η γυναίκα ακολουθεί τον άνδρα της στο θάνατο, πράγμα που συμβαίνει σε ορισμένες «πρωτόγονες» κοινωνίες. Ο Ντιρκέμ μελέτησε το φαινόμενο του εκούσιου θανάτου στις «κατώτερες κοινωνίες», όπως ονόμαζε τις μη αστικές, μη βιομηχανικές κοινωνίες. Στις κοινωνίες αυτές εμφανίζεται συχνά ο εκούσιος θάνατος ως «κανονικό» ή «φυσιολογικό» κοινωνικό φαινόμενο. Οι τελευταίες αυτές περιπτώσεις παραπέμπουν αμέσως στη διάσταση της συλλογικότητας, δείχνουν τον άμεσο τρόπο με τον οποίο προσδιορίζουν η κοινωνία και η συλλογική συνείδηση την ατομική συμπεριφορά.

Όλες λοιπόν οι κοινωνίες, θεώρησε ο Ντιρκέμ, εμφανίζουν μια συγκεκριμένη κάθε φορά «ροπή» ή συχνότητα αυτοκτονιών. Αυτό δείχνει ότι το φαινόμενο της αυτοκτονίας συνδέεται στενά με τις συνθήκες της συλλογικής ζωής και συνεπώς δεν μπορεί να εξηγηθεί με «εξωκοινωνικές» παραμέτρους. Δείχνει ακριβώς ότι η αυτοκτονία συνιστά κοινωνι-

κό και όχι ατομικό φαινόμενο. Ωστόσο ο Ντιρκέμ έριξε το κύριο βάρος του στη διερεύνηση του φαινομένου της αυτοκτονίας στη σύγχρονη κοινωνία. Η μελέτη του φαινομένου στις «πρωτόγονες κοινωνίες» του χρησίμευσε για να επιβεβαιώσει τον κοινωνικό χαρακτήρα του, ότι δηλαδή οι αιτίες του είναι κοινωνικές και δεν μπορούν να αναχθούν στην ατομική ψυχολογία. Ο Ντιρκέμ πίστευε ότι η αύξηση του δείκτη των αυτοκτονιών που εμφανίζε η ευρωπαϊκή κοινωνία στα τέλη του προπερασμένου αιώνα κατέγραφε τη διάρρηξη της συνοχής της ή αλλιώς τον ενδημικό χαρακτήρα των «ανομικών» καταστάσεων που εμφανίζε, το ότι δηλαδή οι κοινωνικές ρυθμίσεις είχαν χαλαρώσει, με αποτέλεσμα η κοινωνία να διέρχεται γενικότερη κρίση.

Στη μελέτη λοιπόν που έχει τίτλο «Le suicide» [«Αυτοκτονία»], έργο που έχει χαρακτηριστεί «υπόδειγμα της κοινωνικής έρευνας»,⁵² ο Ντιρκέμ χρησιμοποίησε τις επίσημες στατιστικές των αυτοκτονιών. Πίστευε ότι εκεί αποτυπώνετο με άμεσο και «φυσικό» τρόπο, χωρίς δηλαδή ερμηνευτικές παρεμβάσεις, το «κοινωνικό φαινόμενο της αυτοκτονίας». Για τον Ντιρκέμ όσο ψυχρό, πραγματικό και αμετάκλητο είναι το «ατομικό γεγονός» της αυτοκτονίας –το ότι δηλαδή κάποιος αφαιρέσει τη ζωή του και εμείς έχουμε μπροστά μας το πτώμα του– άλλο τόσο αντικειμενικό, δεδομένο και πραγματικό είναι το κοινωνικό φαινόμενο της αυτοκτονίας, όπως αποτυπώνεται στη συχνότητα αυτοκτονιών που παρουσιάζει η κοινωνία. Η στατιστική συχνότητα αντανάκλα το πραγματικό γεγονός που πρέπει να εξηγηθεί, πρέπει δηλαδή να αναζητηθούν οι παράγοντες που το προσδιορίζουν. Κοινωνικό «γεγονός», κοινωνικό «φαινόμενο» δεν είναι το ότι κάποιος αφαιρεί τη ζωή του. Δεν είναι το ατομικό γεγονός ή περιστατικό. Κοινωνικό γεγονός είναι η συχνότητα με την οποία εμφανίζεται το ατομικό γεγονός της αυτοκτονίας στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης κοινωνίας ή μιας στενότερης κοινωνικής ομάδας.⁵³ Όπως γράφει ο Ντιρκέμ: «Εάν, αντί να βλέπουμε μόνον ξεχωριστά περιστατικά, ασύνδετα και ανεξάρτητα εξεταζόμενα, οι αυτοκτονίες που διαπράτ-

52. H.C. Selvin, "Durkheim's Suicide and the Problems of Empirical Research", *American Journal of Sociology* 63, 1958, σ. 607-613· του ιδίου, "Durkheim's Suicide: Further Thoughts on a Methodological Classic", στο R. Nisbet (επιμ.), *Emile Durkheim. Makers of Modern Social Science*, Ιανόυ, Prentice Hall, 1965, σ. 113-136· S. Taylor, *Durkheim and the Study of Suicide*, Λονδίνο, Macmillan, 1982, σ. 8-11.

53. Βλ. R. Aron, *Main Currents in Sociological Thought*, τόμ. 2, ό.π., σ. 36 κ.ε.

τονται σε μια συγκεκριμένη κοινωνία στη διάρκεια μιας δεδομένης χρονικής περιόδου ληφθούν ως σύνολο, αποκαλύπτεται ότι αυτό το σύνολο δεν είναι απλώς ένα άθροισμα ανεξάρτητων μονάδων, ένα συλλογικό σύνολο, αλλά είναι το ίδιο ένα νέο γεγονός *sui generis*, με τη δική του ενότητα, ιδιαιτερότητα και συνεπώς με τη δική του φύση – μια φύση, επιπλέον, θεμελιωδώς κοινωνική». ⁵⁴ Ο προσδιορισμός των συνθηκών που γεννούν το «νέο», «ιδιότυπο» αυτό κοινωνικό φαινόμενο και των παραγόντων που το καθορίζουν οδηγεί επίσης στη διάκριση των «τύπων» ή των «ειδών» του φαινομένου της αυτοκτονίας. Και υπάσχουν περισσότερα από ένα είδη του κοινωνικού φαινομένου της αυτοκτονίας, επειδή υπάρχουν περισσότερες από μία κοινωνικές αιτίες που το προκαλούν. Ο προσδιορισμός της κοινωνικής μορφής της ατομικής πράξης της αυτοκτονίας και η «ταξινόμηση» των αυτοκτονιών είναι «αιτιολογική», πράγμα το οποίο σημαίνει ότι η ανάλυση οφείλει να εντοπίζει την ειδικότερη κοινωνική αιτία στην οποία οφείλεται το κάθε είδος χωριστά.

Ο Ντιρκέμ εξετάζει και απορροφεί τις ψυχολογικές, ψυχαναλυτικές ή ψυχοπαθολογικές αναλύσεις, ακόμη τις κληρονομικές και φυλετικές ερμηνείες του φαινομένου της αυτοκτονίας προκειμένου να υποστηρίξει την κοινωνική του φύση, ότι δηλαδή συνδέεται με τα δομικά χαρακτηριστικά, με τη δομή της κοινωνίας.⁵⁵ Παρατηρεί λοιπόν ότι ο δείκτης αυτοκτονίας είναι σχετικά σταθερός σε μια δεδομένη χρονική στιγμή σε έναν δεδομένο πληθυσμό μιας επιμέρους περιοχής ή μιας χώρας. Παραλλάσσει εντούτοις από τόπο σε τόπο και από χρονική στιγμή σε χρονική στιγμή, αναλόγως προς τις εκάστοτε διαφορετικές συνθήκες που επικρατούν. Ο προσδιορισμός λοιπόν των παραγόντων που προκαλούν την αυτοκτονία και των ειδών που αυτή εμφανίζει συνδέει το φαινόμενο με τη δομή, το «εσωτερικό περιβάλλον» της κοινωνίας στην οποία συμβαίνει. Και αυτό είναι δυνατόν διότι «εφόσον ένας τύπος κοινωνίας σταθεροποιηθεί», όπως γράφει ο Ντιρκέμ, «δεν είναι πλέον ελαστικός (επιμετάβολος). Φθάνει σε ένα όριο που δεν είναι δυνατόν να ξεπεραστεί». Η παραδοχή αυτή του επιτρέπει να εξετάσει το φαινόμενο της αυτοκτονίας εν αναφορά προς τη συνοχή της μικρότερης κοινωνικής ομάδας και της ευρύτερης κοινωνίας εντός της οποίας ζει το άτομο που αφαιρεί οικειο-

54. E. Durkheim, *Le suicide*, ό.π., σ. 8.

55. Στο ίδιο, σ. 19-106.

θελώς τη ζωή του, καθώς και να προσδιορίσει τους ειδικότερους παράγοντες, τις «απίες» που προκαλούν την πράξη της αυτοκτονίας.

Οι αναλύσεις του Ντιρκέμ τον οδηγούν σε ένα «γενικό συμπέρασμα», στη διατύπωση του «νόμου» σύμφωνα με τον οποίο «η αυτοκτονία μεταβάλλεται αντιστρόφως ανάλογα προς τον βαθμό συνοχής των κοινωνικών ομάδων των οποίων μέλη αποτελούν τα επιμέρους άτομα». ⁵⁶ Η εξέταση λοιπόν του βαθμού συνοχής της κοινωνικής ομάδας και του ευρύτερου κοινωνικού συνόλου, ο προσδιορισμός της σημασίας παραγόντων όπως οι θρησκευτικές δοξασίες, η οικογενειακή κατάσταση των ατόμων, η αλτρουιστική ή η εγωιστική συμπεριφορά επιτρέπουν στον Ντιρκέμ να διακρίνει τρία είδη αυτοκτονιών: την «εγωιστική» («egoiste»), την «αλτρουιστική» («altruiste») και την «ανομική» («anomique»).

Η *εγωιστική αυτοκτονία* συναντάται και προσιδιάζει στη νεότερη, στη σύγχρονη αστική, στην «πολιτισμένη» κοινωνία. Συναρτάται με την ανάπτυξη του «εγωισμού» και του ατομισμού, της επιδίωξης από τη μεριά των ατόμων των ιδιαίτερων, των ατομικών τους συμφερόντων και της χαλάρωσης κατά συνέπεια της ηθικής δέσμευσης προς το κοινωνικό σύνολο, της αποδέσμευσης του ατόμου από τις κοινωνικές επιταγές.

Ο Ντιρκέμ συγκεντρώνει στατιστικά στοιχεία απ' όλες τις χώρες της Ευρώπης και καταγράφει τις αντίστοιχες συχνότητες, τους δείκτες της αυτοκτονίας σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα. Βρίσκει λοιπόν ότι ο δείκτης αυτοκτονίας είναι υψηλότερος σε περιοχές όπου επικρατεί ο προτεσταντισμός και πολύ χαμηλότερος στις περιοχές δικαιοδοσίας της Καθολικής Εκκλησίας. Οι προτεστάντες δηλαδή αυτοκτονούν ευκολότερα απ' ό,τι οι καθολικοί. Το φαινόμενο εξηγείται από το ότι ο καθολικισμός είναι ένα δόγμα που επιζητά να «ελέγχει τη συνείδηση», που απαιτεί την αποδοχή του χωρίς οιοδήποτε είδους «έρευνα» και με τυφλή, μπορούμε να πούμε, πίστη στην «παράδοση» και στη διαμορφωμένη ιστορική ιεραρχία. Αντιθέτως, ο προτεσταντισμός επιτρέπει ελευθερία στην ατομική σκέψη και συνείδηση. Η Προτεσταντική Εκκλησία είναι πολύ λιγότερο ενοποιημένη και ολοκληρωμένη. Ο προτεστάντης είναι «πολύ περισσότερο ο δημιουργός της πίστης του», ενώ «η ίδια η μεταρρυθμισμένη πίστη (λατρεία) τονίζει [...] την κατάσταση του θρησκευτικού ατομισμού». ⁵⁷

56. Στο ίδιο, σ. 223.

57. Στο ίδιο, σ. 149-173.

Με άλλα λόγια, η Προτεσταντική Εκκλησία και το προτεσταντικό δόγμα εβρίσκοντο σε σχέση παραλληλίας με την ευρύτερη εξέλιξη του ατομισμού που χαρακτηρίζει τη νεότερη κοινωνία. Όπως είδαμε και στο αντίστοιχο υποκεφάλαιο παραπάνω, ο Ντιρκέμ δεν απορρίπτει τη μορφή συλλογικής συνείδησης που ονόμασε «ηθικό ατομισμό». Αυτό που απορρίπτει είναι ο «υπέρομετρος ατομισμός», ο οποίος αποτελεί εκτροπή, καθώς κάνει το άτομο να απομακρύνεται από τη συλλογικότητα, από τη «συλλογική προσωπικότητα», να διαφοροποιεί τον εαυτό του από την τελευταία, από τη συλλογική συνείδηση δηλαδή, και να θέτει σε προτεραιότητα τους δικούς του στόχους. Αποσπάται έτσι από τη συλλογική ζωή, από το κοινωνικό περιβάλλον στο οποίο θα έπρεπε να είναι συνεκτικά και ομαλά ενταγμένο, πράγμα το οποίο σημαίνει ότι η κοινωνία «αποσθθρώνεται», η κοινωνική συνοχή απορρυθμίζεται και διαταράσσεται. Θεωρεί λοιπόν ο Ντιρκέμ ότι «μπορούμε να ονομάζουμε εγωιστικό τον τύπο της αυτοκτονίας που προέρχεται από υπέρομετρο ατομισμό». ⁵⁸

Όπως είναι φανερό, το φαινόμενο έχει δύο όψεις. Από τη μια συμβαίνει ως απομάκρυνση του ατόμου από τη συλλογικότητα, δηλαδή τη διαφοροποίησή του από τη συλλογική συνείδηση. Από την άλλη συμβαίνει ως έλλειψη αποτελεσματικής αφομοίωσής του από την κοινωνία ευρύτερα και τις μικρότερες κοινωνικές ομάδες, όπως η οικογένεια. Είναι δηλαδή συνέπεια της αδυναμίας του κοινωνικού οργανισμού να λειτουργήσει συνεκτικά ως προς τα άτομα που τον απαρτίζουν.

Ο Ντιρκέμ αποδίδει ιδιαίτερη βαρύτητα στη συνεκτική λειτουργία της οικογένειας. Οι πολυπληθείς οικογένειες, θεωρεί, έχουν μεγαλύτερο βαθμό συνοχής, καθώς τα άτομα που τις απαρτίζουν μοιράζονται τα ίδια «συλλογικά αισθήματα», καθώς δηλαδή στις επιμέρους ατομικές συνειδήσεις «απηχεί» πιο αποτελεσματικά η κοινωνική, η συλλογική συνείδηση. Οι κοινωνικές ομάδες γενικότερα, εφόσον είναι πολυπληθείς, είναι και συνεκτικές. Η ένταση της συλλογικής συνείδησης εξαρτάται από τον αριθμό των ατομικών συνειδήσεων που δρουν οι μεν επί των δε. Ο βαθμός συνοχής, με άλλα λόγια, μιας κοινωνικής ομάδας, το αν η κοινωνική συνοχή είναι περισσότερο ή λιγότερο εδραιωμένη, εξαρτάται από την κοινωνική πυκνότητα που χαρακτηρίζει την ομάδα, την κοινωνία ευρύτερα. Η πυκνότητα αυτή συναρτάται με τη «ζωτικότητα», τη δύ-

58. Στο ίδιο, σ. 223.

ναμη επιβολής της συλλογικής επί των ατομικών συνειδησεων.⁵⁹ Ωστόσο η νεότερη, η αστική κοινωνία χαρακτηρίζεται από ευέλικτη, όχι συμπαγή συλλογική συνείδηση, από την ανάπτυξη του ατομισμού, που, κατά τον Ντιρκέμ, όπως είπαμε, μπορεί να εκτραπεί σε εγωισμό.

Η «κοινωνία» λοιπόν «δεν μπορεί να αποσυντεθεί χωρίς το άτομο να απομακρυνθεί από την κοινωνική ζωή». Η απομάκρυνση αυτή όμως συνεπάγεται «κατάθλιψη και μελαγχολία που» βεβαίως «προκύπτει από τον ίδιο τον υπερβάλλοντα ατομισμό». Αυτό ο Ντιρκέμ το εκλαμβάνει ως την κοινωνική ποιότητα του εγωισμού. Έτσι, ο «εγωισμός δεν είναι μόνον ένας παράγων που συμβάλλει, είναι η γενεσιουργός αιτία» της αυτοκτονίας.⁶⁰ Ο εγωισμός, με άλλα λόγια, δεν προέρχεται από τη φύση του ανθρώπου ούτε από την κοινωνική ζωή εν γένει, δεν είναι δηλαδή ούτως ειπείν ανθρωπολογικό χαρακτηριστικό, είναι αντιθέτως προϊόν συγκεκριμένων κοινωνικών καταστάσεων και συνθηκών, που οδηγούν στην απορρύθμιση των μηχανισμών ένταξης του ατόμου στον κοινωνικό οργανισμό. Ο Ντιρκέμ εκλαμβάνει την απορρύθμιση της κοινωνίας, τη διάταξη της κοινωνικής ισορροπίας ως τη γενεσιουργό αιτία του τύπου της «ανομικής» αυτοκτονίας. Προηγούμενος όμως θα αναφερθούμε στον τύπο της «αλτρουιστικής» αυτοκτονίας, που αποτελεί το αντίθετο της εγωιστικής.

Η *αλτρουιστική αυτοκτονία* προσιδιάζει σε κοινωνίες υψηλού βαθμού αφομοίωσης του ατόμου στη συλλογική ζωή, υψηλού βαθμού κοινωνικής συνοχής, σε συνθήκες συμπαγούς και αδιαφοροποίητης συλλογι-

59. Οφείλουμε να σημειώσουμε ότι και εδώ βρισκόμαστε πάλι ενόπιον μιας ταυτολογίας. Το επιχείρημα του Ντιρκέμ ότι η δύναμη της συλλογικής συνειδησης εξαρτάται από την κοινωνική πυκνότητα, δηλαδή από τον αριθμό των ατόμων, των ατομικών συνειδησεων επί των οποίων επιβάλλεται και οι οποίες αμοιβαία επηρεάζουν τη συλλογική συνείδηση, είναι κυκλικό: Η συνοχή της κοινωνίας εξαρτάται από την επιβολή της συλλογικής συνειδησης και η δύναμη επιβολής της συλλογικής συνειδησης από τη συνοχή της κοινωνίας. Οι διατυπώσεις του Ντιρκέμ κάνουν εύλογη την παρατήρηση αυτή. Γράφει: «Όπου τα συλλογικά αισθήματα είναι ισχυρά αυτό συμβαίνει διότι η δύναμη με την οποία επηρεάζουν κάθε ατομική συνείδηση απηχεί σε όλες τις άλλες και αντιστρόφως. Η ένταση που επιτυγχάνουν συνεπώς εξαρτάται από τον αριθμό των συνειδησεων που δρουν από κοινού». «[...] το να πούμε ότι μια ομάδα έχει λιγότερη κοινωνική ζωή από μια άλλη σημαίνει ότι είναι λιγότερο συνενωμένη (συνεκτική). Η κατάσταση συνοχής ενός κοινωνικού συνόλου μπορεί να αντανακλά μόνον την ένταση της συλλογικής ζωής [...]». Βλ. M. Emirbayer (επιμ.), *Emile Durkheim. Sociologist of Modernity*, ό.π., σ. 37.

60. E. Durkheim, *Le suicide*, ό.π., σ. 223-225.

κής συνειδησης, που επιβάλλεται με τρόπο ολοκληρωτικό επί των ατομικών συνειδησεων. Στις συνθήκες αυτές, όπου το άτομο ταυτίζεται ουσιαστικά με την κοινωνία, η αυτοκτονία, ο εκούσιος θάνατος συμβαίνει ως αποτέλεσμα ηθικών δεσμεύσεων και προσταγών ή θρησκευτικών δοξασιών στις οποίες τα άτομα υποτάσσονται με τρόπο σχεδόν αυτόματο. Το άτομο αφαιρεί τη ζωή του όχι επειδή το θεωρεί δικαίωμά του, αλλά διότι είναι *καθήκον* του. Η κοινωνία επιβάλλει τη θυσία, έχει τη δύναμη να την επιβάλλει. Η άρνηση του ατόμου να την υποστεί επιφέρει κυρώσεις. Η υποχρέωση στη θυσία έχει αναγκαστικό χαρακτήρα. Χαρακτηριστικές τέτοιες περιπτώσεις είναι όταν οι γυναίκες ακολουθούν στον θάνατο τον άνδρα τους ή όταν οι υπηρέτες και οι αξιωματούχοι, οι ακόλουθοι ή οι δούλοι βασιλέων ή άλλων αρχηγών θανατώνονται και ακολουθούν στον τάφο τους κυριούς τους όταν εκείνοι πεθαίνουν. Ο Ντιρκέμ επικαλούμενος αυτές τις περιπτώσεις, που παρατηρούνται στις «κατώτερες» κοινωνίες, θεωρεί ότι η αυτοκτονία δεν συμβαίνει μόνον στην κοινωνία όπου «η αξία της ατομικής προσωπικότητας είναι μεγάλη»· αντιθέτως, είναι «ενδημική» και στις κοινωνίες όπου το άτομο δεν διαφοροποιείται, όπου η κοινωνία «το ελέγχει απολύτως», με άλλα λόγια συμβαίνει με συχνότητα και «κανονικότητα» τόσο στη βιομηχανική, αστική όσο και στις «πρωτόγονες» ή στις προαστικές, τις μη βιομηχανικές κοινωνίες.⁶¹

Και αυτό που αξίζει να σημειώσουμε είναι ότι ο Ντιρκέμ θεωρεί ότι τόσο στη μια όσο και στην άλλη περίπτωση η *κοινωνία* είναι αυτή που ευθύνεται με τον έναν ή τον άλλο τρόπο. «Η πρώτη [η εγωιστική] συμβαίνει επειδή η κοινωνία επιτρέπει στο άτομο να την αποφύγει, όντας ανεπαρκώς ολοκληρωμένη σε ορισμένα μέρη της ή ακόμα στο σύνολό της. Η άλλη [η αλτρουιστική], διότι η κοινωνία κρατά το άτομο σε πολύ στενή δουλεία. Έχοντας δώσει το όνομα του *εγωισμού* στην κατάσταση όπου το εγώ ζει τη δική του ζωή και υπακούει μόνο τον εαυτό του, το όνομα του *αλτρουισμού* εκφράζει επαρκώς την αντίθετη κατάσταση, όπου το εγώ δεν αποτελεί κτήμα του εαυτού του, όπου αναμειγνύεται με κάτι που δεν είναι ο εαυτός του, όπου ο στόχος της συμπεριφοράς είναι εξωτερικός προς αυτό, δηλαδή σε μια από τις ομάδες στις οποίες συμμετέχει. Έτσι, ονομάζουμε την αυτοκτονία που προαλείται από έντονο αλτρουισμό *αλτρουιστική αυτοκτονία*».

61. Στο ίδιο, σ. 233-237.

Ενώ όμως η αλτρουιστική αυτοκτονία συναντάται κατεξοχήν στις «πρωτόγονες» κοινωνίες, δηλαδή στις μη αστικές, μη βιομηχανικές κοινωνίες, εντούτοις δεν είναι απύσχα από τις τελευταίες. Οι πράξεις ανδρείας και τιμής που συνεπιφέρουν τον θάνατο, ιδίως εν καιρώ πολέμου, αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα, ενώ το ιδιαίτερο περιβάλλον του στρατού εμφανίζει «χρόνια» αλτρουιστική αυτοκτονία. Ο Ντιρκέμ πάντως παρατηρεί ότι «υπάρχει μεγάλη διαφορά ανάμεσα στους πρωτόγονους λαούς και στα πιο πολιτισμένα έθνη». Στην πρώτη περίπτωση έχουμε να κάνουμε με μια «ακατέργαστη ηθικότητα που αγνοεί οτιδήποτε έχει να κάνει με το άτομο». Στη δεύτερη έχουμε «ένα πολύ εκλεπτυσμένο ήθος που θέτει την ανθρώπινη προσωπικότητα σε τέτοιο υψηλό βάθρο, που δεν μπορεί πλέον να υποταχθεί σε οτιδήποτε».⁶² Όμως, όπως θα δούμε αμέσως μετά, η χαλάρωση του κοινωνικού ελέγχου και η απορρύθμιση των κοινωνικών δεσμών που τη συνοδεύει ευθύνονται για τον τύπο της «ανομικής» αυτοκτονίας.

Η *ανομική αυτοκτονία* προκαλείται από την απορρύθμιση της ικανότητας της κοινωνίας να ισορροπεί τις προσδοκίες, τις ανάγκες και τις απολαβές των ατόμων. *Ανομία* είναι η κατάσταση χαλάρωσης των ρυθμιστικών κανόνων που διέπουν την κοινωνική ζωή, είναι δηλαδή μια κατάσταση που αφορά το εσωτερικό περιβάλλον της κοινωνίας, τον κοινωνικό οργανισμό.

Όπως κατ' επανάληψη είπαμε παραπάνω, για τον Ντιρκέμ η κοινωνία δεν είναι μόνον «κάτι που προσελκύει τα συναισθήματα και τις δραστηριότητες των ατόμων με άνιση δύναμη. Είναι επίσης μια δύναμη που τα ελέγχει. Υπάρχει» λοιπόν «μια σχέση ανάμεσα στον τρόπο που αυτή η ρυθμιστική δράση ενεργείται και στον κοινωνικό δείκτη της αυτοκτονίας». Όμως η ρυθμιστική δύναμη της κοινωνίας ισορροπεί και τις βιολογικές ανάγκες, όπως και τα «φυσικά πάθη» των ατόμων, που αν παραμείνουν ανεξέλεγκτα δημιουργούν νοσηρές καταστάσεις. Είναι η κοινωνία ως «ηθική δύναμη ανώτερη από τα άτομα» που θέτει τα όρια των απαιτήσεων και των αναγκών, των παθών των μελών της. Τα διαπαιδαγωγεί ώστε να αυτοελέγχονται.

Σε συνθήκες ωστόσο κοινωνικών αναταραχών και κρίσεων, ιδίως οικονομικών καταστροφών, ανατρέπονται οι κοινωνικές ισορροπίες. Οι

οικονομικές κρίσεις έχουν ως συνέπεια την έκπτωση μεγάλου αριθμού ατόμων σε κατώτερες βαθμίδες της κοινωνικής κλίμακας. Τα άτομα αυτά χάνουν τα προνόμια και το κοινωνικό τους κύρος. Οι προοπτικές τους καθίστανται «ανυπόφορες». Η κοινωνία, η κοινωνική ηθική δεν έχει τον χρόνο να ανασυνταχθεί και να τους «επανεκπαιδεύσει». Το ίδιο συμβαίνει, κατά τον Ντιρκέμ, και στις περιπτώσεις που παρατηρείται απότομη αύξηση της δύναμης και του πλούτου. Και στις περιπτώσεις αυτές η «δημόσια», η κοινωνική συνείδηση απαιτεί χρόνο για να αναπροσαρμοσθεί και να επανεντάξει σε νέες κατηγορίες ανθρώπους και πράγματα, με κριτήριο τις νέες «αξίες» που θα αναδυθούν. Αυτό σημαίνει ότι σε αυτές τις συνθήκες αποδεσμεύονται οι ατομικές επιδιώξεις, γίνονται «απεριορίστες», χάνονται τα όρια μεταξύ του «δυνατού» και του «αδύνατου», του «δίκαιου» και του «άδικου». Αυτές οι καταστάσεις είναι κατά τον Ντιρκέμ κατεξοχήν ανομικές. Διακρίνει όμως τις συνθήκες που προκαλούν *ανομία* σε εκείνες όπου η ανομική κατάσταση είναι συμπτωματική, δημιουργείται δηλαδή από «ενδιάμεσες ανατατώσεις» και περιδικές «κρίσεις», και σε εκείνες όπου η ανομία έχει ενδημικό χαρακτήρα. Στην πρώτη περίπτωση επηρεάζεται περιοδικά ο δείκτης των αυτοκτονιών. Ο χώρος όμως όπου η ανομική αυτοκτονία έχει ενδημικό και «χρόνιο» χαρακτήρα είναι αυτός της βιομηχανίας και του εμπορίου. Είναι στο περιβάλλον αυτό που η ανομία συνιστά όχι έναν απλό παράγοντα, αλλά αιτία της αυτοκτονίας. Και τούτο διότι στον χώρο αυτό ο κοινωνικός έλεγχος έχει εντελώς υποχωρήσει. Οι θρησκευτικές και οι εν γένει ηθικές δεσμεύσεις έχουν παραμερισθεί από την «αποθέωση της ευημερίας» και από τη μετατροπή της βιομηχανίας από μέσο εξυπηρέτησης των κοινωνικών αναγκών σε στόχο καθ' εαυτόν του ατόμου και της κοινωνίας ευρύτερα, ενώ το κράτος και η διακυβέρνηση από μηχανισμοί ελέγχου έχουν εκπέσει σε «υπηρέτες της οικονομίας». Η απελευθέρωση των ατομικών επιδιώξεων και επιθυμιών ενισχύεται από την απεριορίστη ανάπτυξη της βιομηχανίας και τη διαρκή επέκταση της αγοράς, η προσπάθεια περιορισμού των οποίων θεωρείται οιονεί ιεροσυλία.

Μπορούμε να συνοψίσουμε με τα λόγια του Ντιρκέμ:

Η ανομία είναι συνελπώς ένας κανονικός και ειδικός παράγον της αυτοκτονίας στις μοντέρνες κοινωνίες μας, μία από τις πηγές από τις οποίες τροφοδοτείται ο ετήσιος πιθανός [δείκτης]. Έτσι έχουμε έναν νέο τύπο που διακρίνεται από τους άλλους. Διαφέρει από αυτούς κατά το ότι εξαρτάται όχι από τον τρόπο με τον οποίο τα άτομα προσαρτώνται στην κοινωνία, αλλά

από το πώς αυτή [η κοινωνία] τα ρυθμίζει. Η εγωιστική αυτοκτονία είναι αποτέλεσμα του ότι ο άνθρωπος δεν βρίσκει πλέον στη ζωή μια βάση ύπαρξης. Η αλτρουιστική αυτοκτονία [προκύπτει] επειδή αυτή η βάση της ζωής εμφανίζεται στον άνθρωπο να βρίσκεται πέραν της ζωής της ίδιας. Το τρίτο είδος της αυτοκτονίας [...] είναι αποτέλεσμα της ελλειψής ρύθμισης της δραστηριότητας του ανθρώπου και της δυστυχίας που αυτή δημιουργεί. Λόγω της προέλευσής της θα αποδώσουμε στην τελευταία αυτή παραλλαγή το όνομα της *ανομικής αυτοκτονίας*.⁶³

Ο Ντιρκέμ σημειώνει ότι η εγωιστική και η ανομική αυτοκτονία έχουν κοινούς τόπους, «κοινούς δεσμούς», καθώς και οι δύο τύποι προέρχονται από την «ελλιπή παρουσία της κοινωνίας στα άτομα». Είναι εντούτοις ανεξάρτητος ο ένας από τον άλλο, καθώς είναι δυνατόν αφενός ένα άτομο να έχει στενή πρόοδεση και υποταγή στις κοινωνικές επιταγές, αλλά να μην μπορεί να ελέγξει τα πάθη και τις επιθυμίες του, ενώ επίσης μπορεί κάποιος να ζει σε ανομικές συνθήκες, αλλά να μην είναι εγωιστής. Όπως είναι φανερό, τόσο ο πρώτος όσο και ο δεύτερος τύπος παρατηρούνται στο πλαίσιο της «μοντέρνας», της αστικής, βιομηχανικής κοινωνίας. Ο Ντιρκέμ εντοπίζει την ανομική αυτοκτονία κατά κύριο λόγο στον χώρο της οικονομίας, της βιομηχανίας και του εμπορίου. Την εγωιστική την εντοπίζει κατά κύριο λόγο στον χώρο των διανοουμένων, αυτών που κάνουν «πνευματική καριέρα», ή αλλιώς στον «κόσμο της σκέψης».

Ο Ντιρκέμ τέλος αναφέρεται και εξετάζει και άλλα είδη αυτοκτονιών, όπως, για παράδειγμα, την περίπτωση άτεκνων μητέρων ή αυτοκτονιών που προέρχονται από αδιέξοδα της έγγαμης ή της οικογενειακής ζωής. Εντοπίζει επίσης και συζητά μορφές αυτοκτονίας από την ιστορία, όπως την αυτοκτονία δούλων, ανθρώπων που δεν μπορούν να υποφέρουν τις συνθήκες της ζωής τους. Τη μορφή αυτή αυτοκτονίας ο Ντιρκέμ την ονόμασε «μοιρολατρική» («fataliste») αυτοκτονία.

Ο Ντιρκέμ καταγράφει τα είδη της αυτοκτονίας ύστερα από διεξοδική και λεπτομερειακή παρακολούθηση και διερεύνηση των παραγόντων που θεωρεί ότι τα προσδιορίζουν. Η διαδικασία την οποία ακολουθεί, η μέθοδος της «συνακόλουθης μεταβολής», δεν διαφέρει παρά μόνον στις λεπτομέρειες από τις σύγχρονες εφαρμογές της. Σήμερα ονομάζεται μέθοδος της «ανάλυσης μεταβλητών» ή «πολυπαραγοντική ανάλυση». Πρό-

κειται για τη μεθοδολογία του συσχετισμού διαφόρων παραγόντων (μεταβλητών) και τη διερεύνηση του πώς και κατά πόσον επηρεάζουν ένα φαινόμενο ή ένα γεγονός, εν προκειμένω τον δείκτη της αυτοκτονίας. Ωστόσο ο Ντιρκέμ δεν αρκείται να διαπιστώνει και να εκφράζει στατιστικά μια σχέση ανάμεσα, για παράδειγμα, στον προτεσταντισμό και τον αριθμό «εγωιστικών» αυτοκτονιών μιας περιοχής. Προχωράει επίσης στον έλεγχο της σχέσης αυτής με την παρεμβολή ενός τρίτου παράγοντα (μεταβλητή ελέγχου), όπως η γλώσσα ή η εθνικότητα, το φύλο, που ίσως αποδειχθεί καθοριστικός ή ίσως απλώς επιβεβαιώσει την αρχική σχέση (συνάρτηση).

Στις μελέτες του Ντιρκέμ, κατεξοχήν στο «Le suicide», βρίσκουμε όχι σε εμβρυακή μορφή αλλά σε ανεπτυγμένο στάδιο πολλές από τις μεθόδους της στατιστικής ανάλυσης που έχουν εν τω μεταξύ τελειοποιηθεί με τη βοήθεια τεχνικών και οι οποίες χρησιμοποιούνται ευρύτατα στη λεγόμενη εμπειρική κοινωνιολογία. Η μέθοδος της συνακόλουθης μεταβολής και ο προσδιορισμός των εννοιών με μετρικές μεθόδους και στατιστικές συναρτήσεις αποτελούν τις κύριες μεθόδους και βρίσκονται σε πλήρη ανάπτυξη και χρήση στην «κοινωνιολογική έρευνα», που σχεδόν καλύπτει την εμπειρική έρευνα στον τομέα της κοινωνιολογίας. Πολλοί θεωρούν ότι η συμβολή της πραγματείας «Le suicide» του Ντιρκέμ, μαζί με τους *Κανόνες της κοινωνιολογικής μεθόδου*, υπήρξε αποφασιστικής σημασίας στη διαμόρφωση ευρύτερα του κοινωνιολογικού «Θετικισμού».⁶⁴

Η ΜΟΝΤΕΡΝΑ ΚΟΙΝΩΝΙΑ, ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΗΣ ΔΙΑΦΟΡΑΣ, ΤΟΥ ΚΑΤΑΜΕΡΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΟΡΓΑΝΙΚΗΣ ΑΛΛΗΛΕΓΓΥΗΣ

Αυτό που κατεξοχήν διακρίνει τη μοντέρνα κοινωνία είναι, κατά τον Ντιρκέμ, ο διευρυμένος καταμερισμός της εργασίας, ο *κοινωνικός* καταμερισμός της εργασίας. Ο καταμερισμός της εργασίας που χαρακτηρίζει τη μοντέρνα κοινωνία είναι «κοινωνικός», καθώς συνιστά τον κοινωνικό

64. Βλ. W.E. Moore, *ό.π.*, σ. 323. R. Keat - J. Urry, *ό.π.*, σ. 87-95. S. Taylor, *ό.π.*, σ. 8-11.